MULTIDISCIPLINARY JOURNAL: FUNDAMENTAL RESEARCH SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 02. ISSUE 09. SEPTEMBER 2026.
ResearchBib Impact Faktor: 13.943 ISSN: 3060-513X

QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASIDA URBANIZATSIYA JARAYONLARI VA SHAHARLAR TIZIMINING HUDUDIY RIVOJLANISHI

Jumaniyozov Temur To‘raboy o‘g‘li

Annotatsiya

Maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasida 2012–2026-yillardagi urbanizatsiya jarayonlarining dinamikasi va shaharlar tizimining hududiy tuzilishi rasmiy statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilingan. 2026-yil 1-yanvar holatiga respublika aholisining 48,7 foizi shahar joylarda yashashi, ushbu ko‘rsatkich 2012-yildagi 49,6 foizdan biroz pasayganligi, ya’ni qishloq aholisi soni shahar aholisiga nisbatan tezroq o‘sayotgani aniqlandi. Shahar aholisining 35,0 foizi Nukus shahrida to‘planganligi, tumanlar kesimida urbanizatsiya darajasi 12,1 foizdan (Ellikqal’a) 71,0 foizgacha (Taxiatosh) o‘zgarishi ko‘rsatildi. Shaharlar tizimini muvozanatli rivojlantirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Аннотация. В статье на основе официальных статистических данных анализируются динамика урбанизации в Республике Каракалпакстан в 2012–2026 гг. и территориальная структура системы городских поселений. На 1 января 2026 г. доля городского населения составила 48,7% против 49,6% в 2012 г.; 35,0% горожан сосредоточено в г. Нукусе, а уровень урбанизации районов варьирует от 12,1% (Элликкала) до 71,0% (Тахиаташ).

Abstract. Using official statistics, the article analyses urbanization dynamics in the Republic of Karakalpakstan in 2012–2026 and the spatial structure of its urban system. On 1 January 2026 the urban share was 48.7%, slightly below 49.6% in 2012,

as the rural population grew faster. Nukus holds 35.0% of the urban population, and district urbanization levels range from 12.1% (Ellikkala) to 71.0% (Takhiatash).

Kalit so‘zlar

Urbanizatsiya, shahar aholisi, qishloq aholisi, shaharlar tizimi, urbanizatsiya darajasi, Nukus aglomeratsiyasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, hududiy tafovut.

Ключевые слова: урбанизация, городское население, система городов, уровень урбанизации, Нукус, Каракалпакстан.

Keywords: urbanization, urban population, urban system, urbanization level, Nukus, Karakalpakstan, regional disparity.

Kirish

Urbanizatsiya – jamiyat taraqqiyotining universal jarayoni bo‘lib, u aholining shaharlarda to‘planishi, shahar turmush tarzining keng tarqalishi hamda iqtisodiyot tarkibida sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalari ulushining ortishi bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy geografiyada urbanizatsiya hududiy tashkil etishning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi: shaharlar tizimining tuzilishi, yirik markazlarning ustunligi va shaharlararo aloqalar hududning raqobatbardoshligini belgilaydi [3; 4].

O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarini boshqarish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida hududlarni mutanosib rivojlantirish va shaharlashuv darajasini oshirish vazifalari belgilangan [8]. Biroq mamlakat hududlari urbanizatsiya darajasi va sur’ati bo‘yicha sezilarli tafovutlarga ega.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi bu jihatdan o‘ziga xos hudud hisoblanadi. Respublika mamlakat maydonining qariyb 37 foizini egallagani holda, aholi zichligi 1 km² ga atigi 12,2 kishini tashkil etadi [7]. Aholi asosan Amudaryo deltasi va uning o‘ng

qirg‘og‘idagi vohalarda to‘plangan, hududning katta qismini esa Qizilqum cho‘li, Ustyurt platosi va Orol dengizining qurigan tubi egallaydi. Orolbo‘yi ekologik inqirozi baliqchilik, kemachilik va unga bog‘liq sanoat tarmoqlarining tanazzulga uchrashiga olib kelib, shimoliy shaharlar iqtisodiy bazasini zaiflashtirdi [9]. Natijada respublika shaharlar tizimi Nukus atrofida to‘plangan bir markazli tuzilishga ega bo‘lib qoldi.

Urbanizatsiya muammolari O. Ota-Mirzayev, A. Soliyev va boshqa olimlar tomonidan O‘zbekiston misolida keng o‘rganilgan [1; 2]. Shunga qaramay, Qoraqalpog‘istondagi so‘nggi o‘n yillik urbanizatsiya dinamikasini yangi ma’muriy-hududiy bo‘linish (Taxiatosh va Bo‘zatov tumanlarining tashkil etilishi) sharoitida tumanlar kesimida tahlil qilish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqotning maqsadi – Qoraqalpog‘iston Respublikasida 2012–2026-yillardagi urbanizatsiya jarayonlarining dinamikasini va shahar aholisining hududiy taqsimotini aniqlash hamda shaharlar tizimini rivojlantirish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat.

Material va metodlar

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining 2010–2026-yillar uchun yil boshiga doimiy aholi soni (jami va qishloq aholisi) bo‘yicha rasmiy ma’lumotlari tashkil etdi [6; 10]. Shahar aholisi soni jami doimiy aholi va qishloq aholisi o‘rtasidagi farq sifatida hisoblandi. Ma’lumotlar Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Nukus shahri va 16 ta tuman kesimida tahlil qilindi. Taqqoslash uchun Xorazm viloyati va respublika bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkichlardan foydalanildi.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo‘llanildi:

1. **Statistik tahlil** – urbanizatsiya darajasi (shahar aholisining jami aholidagi ulushi) va shahar aholisining o‘sish sur’ati hisoblandi.

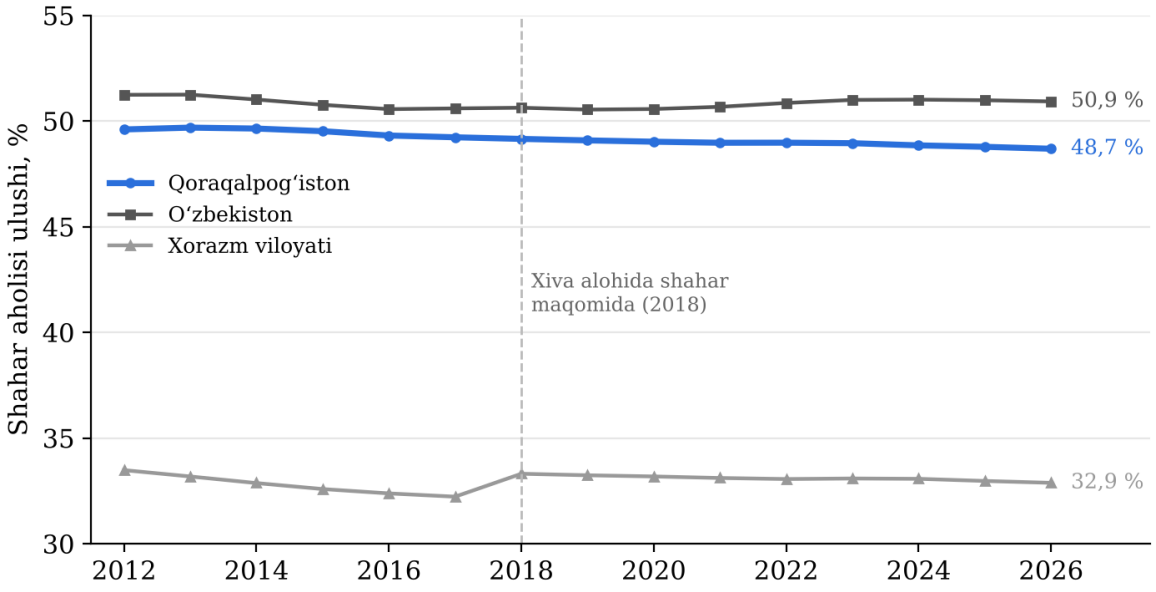
2. **Qiyosiy-geografik usul** – tumanlarning urbanizatsiya darajasi va sur'ati o'zaro hamda qo'shni hudud bilan solishtirildi.
3. **Tipologik usul** – tumanlar urbanizatsiya darajasiga ko'ra yuqori (60 % dan ortiq), o'rta (35–60 %) va past (35 % dan kam) guruhlarga ajratildi.
4. **Kartografik usul** – urbanizatsiya darajasining hududiy taqsimoti transport koridorlari va landshaft rayonlari bilan solishtirildi.

Tumanlar bo'yicha dinamikani baholashda 2020–2026-yillar davri tanlandi. Sababi – 2020-yilda Bo'zatov tumanining tashkil etilishi Kegeyli va Chimboy tumanlari chegaralarini o'zgartirgan, shu sababli undan oldingi yillar ma'lumotlari bilan bevosita taqqoslash noto'g'ri natija beradi. Respublika bo'yicha umumiy dinamika esa 2012–2026-yillar uchun tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama (Results and discussion)

Tahlil Qoraqalpog'istonda urbanizatsiya darajasi so'nggi o'n besh yilda deyarli o'zgarmaganini, aniqrog'i, sekin pasayganini ko'rsatdi. 2026-yil 1-yanvar holatiga respublika aholisi 2053,2 ming kishini, shundan shahar aholisi 999,6 ming kishini tashkil etdi. Urbanizatsiya darajasi 48,7 foizga teng bo'lib, bu 2012-yildagi ko'rsatkichdan 0,9 foiz punkt past (1-diagramma).

MULTIDISCIPLINARY JOURNAL: FUNDAMENTAL RESEARCH SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 02. ISSUE 09. SEPTEMBER 2026.
ResearchBib Impact Faktor: 13.943 ISSN: 3060-513X



1-diagramma. Shahar aholisi ulushining dinamikasi, 2012–2026-yillar (yil boshiga, %)

Manba: Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari [6; 10] asosida muallif hisobi.

Ulushning pasayishi shahar aholisi kamayganini emas, balki qishloq aholisining tezroq o‘sganini bildiradi. 2012–2026-yillarda respublika shahar aholisi 839,6 ming kishidan 999,6 ming kishiga (19,1 %), qishloq aholisi esa 853,2 ming kishidan 1053,6 ming kishiga (23,5 %) ko‘paydi. Bu holat qishloq joylarda tug‘ilish darajasining yuqoriligi, shaharlarda esa yangi ish o‘rinlari yaratish sur’atining aholining tabiiy o‘sishidan orqada qolishi bilan izohlanadi. Qoraqalpog‘iston urbanizatsiya darajasi bo‘yicha respublika o‘rtacha ko‘rsatkichiga (50,9 %) yaqin bo‘lsa-da, qo‘shni Xorazm viloyatidan (32,9 %) ancha yuqori. Xorazmda 2018-yildagi sakrash Xiva shahrining alohida ma’muriy birlik sifatida ajratilishi bilan bog‘liq.

Shahar aholisining hududiy taqsimoti keskin notekisdir (1-jadval).

MULTIDISCIPLINARY JOURNAL: FUNDAMENTAL RESEARCH SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 02. ISSUE 09. SEPTEMBER 2026.
ResearchBib Impact Faktor: 13.943 ISSN: 3060-513X

1-jadval. Qoraqalpog‘iston Respublikasi tumanlari va shaharlarida urbanizatsiya ko‘rsatkichlari (2026-yil 1-yanvar)

Hudud	Jami aholi, ming kishi	Shahar aholisi, ming kishi	Urbanizatsiya darajasi, %	Shahar aholisining o‘sishi 2020–2026, %
Nukus shahri	349,4	349,4	100,0	9,3
Taxiatosh tumani	77,8	55,2	71,0	4,3
Xo‘jayli tumani	131,3	83,4	63,5	6,1
Qo‘ng‘irot tumani	138,4	87,3	63,1	6,5
Chimboy tumani	117,1	60,1	51,3	4,9
Mo‘ynoq tumani	34,1	15,2	44,6	9,4
Taxtako‘pir tumani	38,9	16,8	43,2	−0,6
Kegeyli tumani	75,9	30,7	40,4	5,1
To‘rtko‘l tumani	236,1	87,2	36,9	6,6
Beruniy tumani	212,6	74,6	35,1	9,9
Qorao‘zak tumani	54,8	16,5	30,1	3,1
Shumanay tumani	58,7	15,3	26,1	4,1
Bo‘zatov tumani	21,8	5,6	25,7	3,7
Amudaryo tumani	218,7	56,0	25,6	7,9
Qanliko‘l tumani	54,8	13,9	25,4	10,3
Nukus tumani	55,9	11,0	19,7	5,8
Ellikqal’a tumani	176,9	21,4	12,1	10,3
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	2053,2	999,6	48,7	7,4

Manba: Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari [6; 10] asosida muallif tomonidan hisoblangan.

Jadval ma’lumotlari respublika shaharlar tizimining bir markazli (monotsentrik) tuzilishga ega ekanini ko‘rsatadi. Shahar aholisining 35,0 foizi Nukus shahrida to‘plangan. Nukus shahar aholisi soni bo‘yicha keyingi yirik shahar hududlaridan (Qo‘ng‘irot, To‘rtko‘l va Xo‘jayli tumanlarining shahar aholisi) qariyb 4 baravar katta. Bu poytaxt shaharning ustunligi (primatlik) yuqori ekanidan dalolat beradi.

Urbanizatsiya darajasiga ko‘ra tumanlar uch guruhga ajratildi:

– **Yuqori urbanizatsiyalashgan hududlar (60 % dan ortiq)** – Nukus shahri, Taxiatosh, Xo‘jayli va Qo‘ng‘irot tumanlari. Ular Nukus–Xo‘jayli–Taxiatosh–Qo‘ng‘irot transport-sanoat o‘qi bo‘ylab joylashgan. Bu yerda energetika, kimyo va gaz-kimyo korxonalari, temir yo‘l tugunlari hamda chegara oldi savdo infratuzilmasi shaharlarning iqtisodiy bazasini tashkil etadi.
– **O‘rtacha urbanizatsiyalashgan hududlar (35–60 %)** – Chimboy, Mo‘ynoq, Taxtako‘pir, Kegeyli, To‘rtko‘l va Beruniy tumanlari. Bu guruh tarkiban turlicha: janubiy To‘rtko‘l va Beruniy aholisi soni ko‘p, agrar-industrial tumanlardir; shimoliy Mo‘ynoq va Taxtako‘pir esa aholisi kam, Orolbo‘yi ekologik inqirozidan eng ko‘p zarar ko‘rgan hududlardir.
– **Past urbanizatsiyalashgan hududlar (35 % dan kam)** – Qorao‘zak, Shumanay, Bo‘zatov, Amudaryo, Qanliko‘l, Nukus tumani va Ellikqal’a tumanlari. Bular sug‘orma dehqonchilikka ixtisoslashgan qishloq xo‘jaligi tumanlaridir. Respublikada urbanizatsiya darajasi eng past bo‘lgan Ellikqal’a tumanida (12,1 %) aholining 88 foizi qishloqlarda yashaydi.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, Qoraqalpog‘istonda urbanizatsiya «turg‘unlik» bosqichida turibdi. R. Northam taklif etgan urbanizatsiyaning S-simon egri chizig‘i modeliga ko‘ra [5], shahar aholisi ulushi taxminan 50 foiz atrofida bo‘lgan hududlarda jadal o‘sish bosqichi kutiladi. Biroq Qoraqalpog‘istonda bu bosqich iqtisodiy omillar bilan cheklanmoqda. Shunga qaramay, 2020–2026-yillarda janubiy agrar tumanlarda (Ellikqal’a, Qanliko‘l, Beruniy) shahar aholisining o‘sish sur’ati respublika o‘rtachasidan (7,4 %) yuqori bo‘ldi. Bu kichik shaharlar va shaharchalarning rivojlanishi bilan bog‘liq «quyi pog‘onadagi» urbanizatsiya boshlanganini ko‘rsatadi.

Taxtako‘pir tumanida esa shahar aholisi qisqargan, bu Orolbo‘yining shimoliy qismidagi depopulyatsiya jarayonining belgisidir.

Xulosa (Conclusion)

1. Qoraqalpog‘iston Respublikasida 2012–2026-yillarda urbanizatsiya darajasi 49,6 foizdan 48,7 foizga tushdi. Shahar aholisi soni o‘sgan bo‘lsa-da, uning sur’ati qishloq aholisi o‘sishidan past bo‘ldi. Bu urbanizatsiya jarayonining turg‘unlik bosqichida ekanini ko‘rsatadi.
2. Respublika shaharlar tizimi monotsentrik xususiyatga ega: shahar aholisining 35,0 foizi Nukusda to‘plangan, yirik shahar markazlari esa Nukus–Xo‘jayli–Taxiatosh–Qo‘ng‘irot transport-sanoat o‘qi bo‘ylab joylashgan.
3. Tumanlar o‘rtasidagi tafovut katta: urbanizatsiya darajasi Taxiatosh tumanida 71,0 foizni, Ellikqal’a tumanida esa atigi 12,1 foizni tashkil etadi. Janubiy agrar tumanlarda kichik shaharlarning tez o‘sishi kuzatilmoqda, Orolbo‘yining shimoliy tumanlarida esa shahar aholisi turg‘un yoki qisqarmoqda.

Shaharlar tizimini muvozanatli rivojlantirish uchun quyidagilar maqsadga muvofiq: Nukus atrofida aglomeratsiya rejasini ishlab chiqish va uning Xo‘jayli hamda Taxiatosh bilan funksional integratsiyasini kuchaytirish; To‘rtko‘l va Beruniyni janubiy qismning ikkinchi darajali o‘sish markazlari sifatida rivojlantirish; agrar tumanlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarini tuman markazlariga joylashtirish; Mo‘ynoq va Taxtako‘pir kabi Orolbo‘yi shaharlarida ekoturizm va qayta tiklanuvchi energetika asosida yangi iqtisodiy bazani shakllantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Ата-Мирзаев О.Б., Гентшке В.Л., Муртазаева Р.Х., Салиев А.С. Историко-демографические очерки урбанизации Узбекистана. – Ташкент: Университет, 2002.
2. Soliyev A.S. Iqtisodiy geografiya: nazariya, metodika va amaliyot. – Toshkent: Kamalak, 2013.
3. Лаппо Г.М. География городов. – Москва: Владос, 1997.
4. Пивоваров Ю.Л. Основы геоурбанистики: урбанизация и городские системы. – Москва: Владос, 1999.
5. Northam R.M. Urban Geography. – 2nd ed. – New York: John Wiley & Sons, 1979.
6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Doimiy aholi soni (jami), 2010–2026. – https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_246.pdf
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekistonning qaysi hududida aholi eng zich joylashgan? (2025-yil 1-aprel holatiga). – https://stat.uz
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son Farmoni. 28.01.2022. – https://lex.uz/docs/5841063
9. Micklin P. The Aral Sea disaster // Annual Review of Earth and Planetary Sciences. – 2007. – Vol. 35. – P. 47–72.
10. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Doimiy aholi soni (qishloq), 2010–2026. – https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_247.pdf